

NGUYỄN MẠNH TRINH

Chí Phèo là tên thật của nhân vật nổi tiếng của truyện ngắn Nam Cao. Nam Cao tên thật là Trần Hữu Trí sinh ngày 29 tháng 10 năm 1917 tại làng Đồi Hoàng, phủ Lý Nhân, tỉnh Hà Nam. Ông xuất thân gia đình trung lưu nhưng ông lớn lên với những sinh kế khi còn thời thanh niên dân Pháp. Ông sống bằng nghề gia sư, lúc viết báo, lúc làm nghề công việc lao động chân tay nhưng rất chăm chỉ. Sau năm 1945, ông gia nhập Việt Minh, tham gia kháng chiến và bị chết trong một cuộc phản kích của quân Pháp năm 1951 ở vùng hậu phương khu III. Ông khi đi du nghiệp cầm bút khá vất vả, cũng gặp những mất mát giành được một chút trên văn đàn. Thời kỳ sinh sống ở Sài Gòn ông viết báo Kiến Bổng ở Sài Gòn và viết bài gửi đăng các báo Ích Hữu, Tiểu Thuyết Thời Bầy, Ngày Nay ở Hà Nội. Tác phẩm gồm nhiều loại khác nhau như thơ, truyện ngắn, kịch, tin tức, vui cười nhưng phần đông đều không được xuất bản. Ông thường dùng bút hiệu Thời Kỳ, Nhiều Khê và Xuân Du. Gặp Tô Hoài ở Hà Nội, ông mới có biết đến có truyện ngắn đăng ở Hà Nội Tân Văn và biết đến có sách được xuất bản. Từ 1942 đến 1945 ông viết nhiều truyện ngắn thiêu nhi trên sách Truyện bá, Hoa Mai và nhiều truyện ngắn cho Tiểu Thuyết Thời Bầy, truyện dài cho Trung bình của Nhà Văn. Nam Cao viết theo kiểu viết khoán, cầm mỗi tháng một truyện Truyện bá và hai truyện ngắn cho Tiểu Thuyết Thời Bầy của nhà xuất bản Tân Dân.

Truyện Đôi Lúa Xứng Đôi trong tập truyện ngắn cùng tên của nhà xuất bản Đời Nay năm 1941. Dù in thời thời điểm chiến tranh nhưng truyện này vẫn được coi là thu được dòng “văn học hiện thực xã hội chủ nghĩa” và được các nhà phê bình văn học trong nước đánh giá rất cao, coi là có tính đấu tranh giai cấp và được trích giảng trong chương trình giáo dục học sinh bậc trung học phổ thông.

Nhìn Nam Cao có lẽ rõ ràng nhất là biết đến thời kỳ mà ông in sách.

Trong bài Tựa của nhà văn Lê Văn Trà về truyện của ông nói đến tiên có đoạn:

“Quyển Đôi Lúa Xứng Đôi có được được gì hoan nghênh hay không, đó là điều tôi chưa cần biết, tôi chỉ biết rằng lúc viết nó, ông Nam Cao đã không hề mình xuất bản cho ai, không nói nhưng cái gì ta đã nói, không thể theo lối người ta đã đi. Ông đã dám bước chân vào làng văn với những cảm nhận của riêng mình...”

Nhân vật Chí Phèo của Đôi Lúa Xứng Đôi quả là một nhân vật đáng, thể hiện tính đến ngoại hình. Anh ta tiêu biểu cho những người bị dồn đẩy vào con đường chết với tâm tính hèn thù đến ép, sống gần với bị năng và xa lý trí. Cùng một loại với những nhân vật của Nam Cao như Binh Chín, Năm Thọ, Binh Tư,... những người ngang ngạnh, coi khinh luật của xã hội như không có và sống bất cần không nghĩ đến ngày mai.

Theo tài liệu “Báo giáo viên nhân dân năm 1992” in trong “Nam Cao: Đời văn và tác phẩm” của Hà Minh Đức thì trong một cuộc hội thảo về văn học Việt Nam thời kỳ 1918-1945 tại Đại học Harvard năm 1992, có người đã đặt câu hỏi gì nhân vật A.Q. của Lỗ Tấn và Chí Phèo của Nam Cao có gì khác biệt và Nam Cao có chịu ảnh hưởng nào của Lỗ Tấn không khi viết ra

nhân vật này. Câu trả lời là cả hai nhân vật đều có điểm gặp nhau là cùng cần ngẩng đầu nhìn ngời ngời ánh nắng và giàu có. Chí Phèo thì tiêu biểu cho một người nông dân Việt Nam còn AQ thì tiêu biểu cho nông dân Trung Hoa và cả hai đều có nét đẹp thù của xã hội họ đang sống. Tâm tính, cách nghĩ, đời sống của họ khác nhau và trong đó chất nhân bản được nhìn thấy rõ. Chí Phèo là một người lương thiện và sau khi oan khuất, người ta đã xây dựng xã hội để biến tính trở thành một kẻ ngang tàng hung bạo như trong thâm tâm vẫn muốn làm người lương thiện. Anh ta giết người chỉ qua cũng vì cái khát vọng này. Cũng như Nam Cao không chịu gì như họ của Lỗ Tấn vì khi viết thì truyện AQ Chính Truyện của được phê bình. Tuy vậy trong một cuộc phỏng vấn thì Nam Cao lại nói rằng hay được Racine, Corneille, Guy De Maupassant và chịu như họ của Dostoevski, Tchekov cũng như rất thích được như truyện của Lỗ Tấn như Khổng Tử Kỉ được dựng ra Việt ngữ.

Truyện của Nam Cao có nhiều nhân vật sống trong xã đen tối của xã hội xa tha hóa. Những người cha tham ăn uống ăn một cách phồn của và con trong Trại Con Không An Định ở Thôn Chó, hay những tên cướp bóc đông dầy như Binh Hào, Cờ Tuynh, Mèo Khiêng, hay tham lam biến thành anh Cu Lũ trong Tội Cách Mổ, hay họ thói cướp bóc cướp của anh cu Thiêm trong Thôi, Đi Vết, hay xã hội tính như anh Tội trong Rừng Trăm. Tất cả những nhân vật này, dường như đang trượt xuống một cái hố sâu để nhận cách của họ biến tha hóa đi và gửi gắm họ những tội ác của ban nãy. Nhưng, thoát ra họ vẫn không phải là những máu người xấu mà chỉ đáng thương mà thôi.

Hình như các nhà văn đều phê bình văn học trong những câu cùng một nội dung xét và để lại cho xã hội làm con người bị biến chất. Điều này nghĩ ra cũng đúng nhưng chưa đủ. Bởi nếu như gán cho cái hành động Chí Phèo đâm chết con người hào Bá Kiện là do phồn người tranh giành cướp, đâu có áp bức thì đó phải có tranh đấu bởi đó thì người như ý có vẻ vào quá. Cái tâm tình của một anh vạ tánh một cách ác mộng khi chết nhấc lòng trở về với tính nhân bản con người không đi xa hơn được cái ý thức căm thù của lý thuyết Công Sản.

Năm 1940, Nam Cao viết truyện "Cái lò gạch cũ" (Tức Chí Phèo) mà vẫn chưa tin tưởng vào văn tài của mình. Khi đến đến nhà xuất bản Đời Nay, bản thảo này không được ý và bị bỏ quên khá lâu. Về sau nhà văn Lê Văn Trà tìm thấy bản thảo được và khen hay nên thích thú mua và cho mang đi in. Ông cũng đổi tên nhan đề truyện là "Đôi Lừa Xong Đôi". Sau này, trong thời kháng chiến vào năm 1946 Nam Cao mới cho in lại trong tập Luồng Cày của Hội Văn hóa Cứu Quốc lấy nhan đề lại là Chí Phèo.

Trong bản của nhà xuất bản Đời Nay thì Đôi Lừa Xong Đôi gồm 7 truyện ngắn: Đôi Lừa Xong Đôi, Nguyễn Văn, Hai Khố Ốc, Giết Lũt Xác, Chú Khi, Ma Đũa và Cái Chết Của Con Mèo. Trong đó truyện "Đôi Lừa xong đôi" xuất sắc nhất và tạo được ấn tượng cho cái tên tác giả Nam Cao.

Tác giả đặt tên truyện là "Cái lò gạch cũ" bởi vì nơi này là chợ mà Chí Phèo bị vạ tánh đó như một đứa con rơi và cũng là chợ mà trong cuộc truyện khi Thập Nhị nghĩ đến khi sinh ra đứa con của Chí Phèo đang nằm trong bụng. Truyện là một mối tình kỳ lạ giữa hai người mà một là anh chàng liêu lĩnh bán trứng không cần văn tự còn một là cô gái lười thì dốt chữ và xấu xí. Họ là những nhân vật đời sống của làng Vũ Đại, những người sống bên lề, kẻ nghèo khổ ngay chính nơi mình

sinh trưởng. Chí Phèo là một anh chàng canh điền bỏ oan khuất từ từ bị sự tàn nhẫn của năm nên từ một người nhút nhát hiền lành trở thành một người côn đồ văng mạng quấy phá trong làng trong xóm và tuột bỏ nhân phẩm. Anh trong bối cảnh cùng, say sưa be bét, đến rồi có một ngày bị chính chủ nhân của ruộng đất bắt về giam cầm sau một cơn say của một đêm mưa bão nào đó. Nhưng con người đã hình thành tính cách và có một mối tình với một cô gái cũng đã hình thành tính không kém, xù xì đến ma chê quỷ hờn và tính tình ngang ngỗ. Chí Phèo đã yêu Thị Nở qua bát cháo hành và nhưng giờ thì cũng như trở lại với cái cốc vờn muợn làm người lương thiện thu xưa lúc là anh canh điền hai nhân phẩm. Bây giờ, Chí Phèo bị gột ra khỏi cảnh giam cầm con người và hành động cầm dao đâm chết Bá Kiến cũng là một cách biểu thị cái cốc vờn của một người tuy từ vờn trong cuộc sống...

Chí Phèo đã đi vào đời sống và thành một cái tên để cho những người cùng đường, luôn luôn bị người cầm quyền đời sống và có những hành động không kiểm soát được bởi lý trí. Ngay cả trong văn chương, có những nhà văn này dùng cho Chí Phèo để nói về một nhà văn khác với cả sự bất thiện và khinh miệt. Tác giả Chí Phèo đã thành một danh từ, một tính từ để cho và mô tả một mối u người để có biệt trong xã hội mà người ta đã quên dùng.

Chí Phèo đã chết trong truyện ngắn Nam Cao sau khi đâm chết Bá Kiến rồi tự đâm mình? Không, Chí Phèo sống lại một năm sau trong Hào Chí Phèo của nhà văn Phạm Thành. Tiểu thuyết này được viết bởi người khác, được in nhiều lần và cũng như một phác họa một nhân vật của một thời đại mới, thời xã hội chuyển đổi. Nếu Chí Phèo là một nhân vật gợi lại một thời kỳ trước dân phong kiến nông thôn Việt Nam trước năm 1945 thì Hào Chí Phèo cũng có nhân vật để biểu thị cho một thời kỳ tuy gọi là được lập từ do những tội lỗi và bất công hiện tại. Tác phẩm “Chí Phèo” cùng đi qua Hào Chí Phèo đã thành “C” Chí với tất cả quy định của một tên thật hoặc những vào thời điểm vô số lên ngôi nên thành người lãnh đạo của làng Vũ Đại. Một thời đại mới như người khác phác họa lại với tất cả những biểu tượng mới hình thành đảo.

Hào Chí Phèo là một tác phẩm được in năm 1991 do nhà xuất bản Thanh niên và là một cuốn sách bán chạy nhất trong năm 1991 theo thống kê của báo Văn Hóa Thời Thao trước thu về cả quan chính thức VN Thông Tin Xã. Cuốn sách xuất hiện giữa Liên Xô đang có đổ chính của phe bên thứ ba cũng như chính quyền của Gorbachev nhưng rồi sau Boris Yeltsin đổ tan. Trong hoàn cảnh dao động chính trị vì những hàng đầu Liên Xô như thế, cuốn sách mới có thể hiện ra đời sau khi bị nhiều nhà xuất bản từ chối.

Tác giả đã làm sống lại con người của Chí Phèo trong thời đại mới từ Hào Chí Phèo. Thời của chuyên chế vô số nên những người như Chí Phèo xa lạ với chuyển đổi, với những năng lực trở thành những người lãnh đạo “hàng đầu chuyên” ngu dốt, tàn ác và một nhân tính. Nếu truyện Nam Cao, Chí Phèo còn có tham vọng muợn làm người thì truyện Phạm Thành. Chí lại muợn làm một con thú dữ, áp đặt luật lệ ngu dốt của mình lên tất cả những người liên hệ đến và cả bản thân thiên nhiên. Tiểu thuyết Hào Chí Phèo nói tiếp Chí Phèo bị những người hành khất biến thành một kẻ khốn khổ ra ngoài một.

Tác giả Hào Chí Phèo là Phạm Thành sinh năm 1952 tại xã Đông Bình, huyện Yên Định, tỉnh Thanh Hóa. Sau một thời gian ba với một thời gian nghiên cứu của cuộc đời anh vào học trường Đại học Tuyên Huấn Trung ương và hành nghề phóng viên báo chí báo TNVN. Ngoài làm báo anh

còn vi t v n. Tác ph m Hủ u Chí Phèo ra m t năm 1991 có ti ng vang khá r ng l n và có nhi u ngu n đ lu n xoay quanh khen chê l n l n.

Truy n Hủ u Chí Phèo b t đ u v i cái ch t c a C Chí v i t t c to l n huy hoàng c a m t ng i có quy n có ch c. Tác gi nói v ba chi c xe con v i ba ông ch c a nó là con c a Chí Phèo, k t qu c a nh ng m i tình có m t không hai c a làng Vũ Đ i. Và t đó là câu chuy n l n l n tình và thù c a Chí Phèo và bà Ba, ng i v l c a Bá Ki n, là đ u m i oan trái h n thù ngày x a, k đã làm nh c h n và chính là nguyên nhân đ h n ch u h n m i năm tù. T ng t u v i bà Ba xong, bà này có ch a thì b Chí Phèo k t t i và mang ra x b n. Bà này ch y thoát đ c và sinh ra đ a con làm ch t ch vùng dân thi u s c ng . Đ a con này cũng v ch u tang Chí Phèo. Đ a con th hai c a h n và th N , k t qu c a nh ng c n say b h n t b và sau này l n lên nh th i th mà tr thành m t bí th c a m t làng và là m t tay đ u đá có h ng. H n vì có đ đ ng nên không th làm ch c cao h n nh ng cũng là m t quan ch c c a th i đ i m i. Đ a con th ba là đ a con chính th c c a Chí Phèo v i ng i v đ c Đ ng th a nh n là Th Tèo, m t viên ch c lãnh đ o h i Ph n. Th ng này khôn ngoan ch ng ch c nh t và có l con đ ng quan ch c r i ra cũng vinh hi n gi ng cha .

K l i nh ng m i tình c a Chí Phèo tân th i, tác gi Ph m Thành l n l n gi a bi và hài k ch. Nh ng m i tình quái g , nh ng con ng i quái g và nh ng cu c đ i cũng c c k quái g , l n l n gi a tính toán và đ c tính, l n l n gi a h m hi p và d ng hi n.

T cu c làm tình gi a Chí Phèo và Bà Ba:

“.. tay Chí vào v i c ngay:

-Không c n th p đền.

Nghe tay Chí nói th , hình nh ch ng có s b t ng nào, Bà Ba quay ng i l i, ng c c p m t long lanh ng n l , nhìn h n , g ng n ng n u;

-Không, tôi thích sáng c

Tay Chí quát:

-Sáng t i cái gì? Cô có nh cô t th nào v i tôi ch

Th c tình bà Ba ch ng h i tay Chí đ nh ám ch gì, run run:

-T nào?

-Quên h ? Cô quên đau đ u đau b ng r i h ?

- A! – bà ba kêu lên sung s ng- Nh r i, tôi nh r i!

Tay Chí quát t p:

- C i qu n ra!

Theo ph n x t nhiên, bà Ba đ a tay s vào c p qu n. M t chút l ng l . Nhìn màn đêm qua c a s t i om, bà yên tâm.

-C i ra- tay Chí gi c

-Có ph i c i áo ra không ! Bà Ba h i v a nghiêng b ng c oai v v phía tay Chí. M t tay bà đ a lên s vào khuy áo ng c.

-Không c n- Tay chí b c mình quát. L p t c tay Chí đ a bàn tay thô ráp đ y lông lá lên c bà, n m nh. Bà Ba v i buông tay trên khuy áo ng c, ng ng i xu ng gi ng. Tay Chí cũng ng ng l theo..”

Hay m t đo n khác:

“ Báo cáo anh Chí, bây giờ b n ng i ph i có nh. M t tay Chí tr n lên, t rõ s ng c nhiên, h i i:

-cái gì?

-Đ th a anh, b n ng i ph i có nh.

-Nh nào?

Ng i th ký chìa t nh cho tay Chí nhìn . Tay Chí nói:

-ai ra nh?

-Đ th a chính anh !

-Tôi đã ra nh?

-Nh ng anh ph i ký vào nh !

Tay Chí c i lên s ng s c:

-À a! Có b c t n m i này ph i không? Đ a đây, ký vào ch nào?

Tay Chí c m t nh t hình, ch ng thêm đ c, ch c ngón tay tr vào m c tím đã m s n n p, r t thành th o, rút ngón tay tr ra, nh m vào ch ng i th ký ch tay Chí v m t con giun lo ng ngo ng, dài su t c phân n a đ i c a b n án t hình...”

Ph m Thành mô t “C Chí” nh là m t s n ph m c a m t th i đ i l u mạnh l a l c. T nhiên , tôi i liên t ng đ n con ng i H Chí Minh. Cũng dâm ô, th đo n. Cũng gian dâm r i gi t ng i tình. Cũng t th n thánh mình. Cũng coi m i ng i nh là m t công c c a riêng mình, mu n hành h b t gi t th nào tùy ý. Cái hành đ ng ký án t hình nh th nh c a m t k u ng máu ng i không tanh, coi r m ng s ng con ng i. Dù r ng, ng i t t i y đã ăn n m v i mình và có gi t máu c a mình trong b ng. m t liên t ng khác , tôi nghĩ đ n chuy n H chí Minh gian dâm v i Nông Th Xuân r i đem gi t đi đ b t mi ng. Tuy ã trình đ cao h n Chí Phèo, nh ng cũng là m t k sát nhân nham hi m.

Trong bài ph ng v n c a Ph m xuân Chi n đăng trên báo Văn Hóa Thông Tin Thanh Hóa có đ n:

“H i: Anh có run không khi cho h u Chí phèo ra trình làng?

Ph m Thành: Run cái gì m i đ c ch ?

H i: Có ng i nói H u Chí Phèo nói x u ch đ , bôi bác r t nh u cán b k c c cán b có ch c có quy n?

PT (c i) Quy n phán xét là c a m i ng i. Tôi v t v i cái tâm “sáng”. đ đây c n ph i h i u cái tâm th nào cho đúng. N u nó không x u mà tôi nói x u thì tôi là k x u. Còn ng c l i thì.. (c i) đ xây đ ng.

Nh ng th t ra đ H u Chí Phèo ra đ c cũng khá gian nan. Tôi đã v t xong tác 1ph m này năm 1989” Thiên tình s c a anh Chí” cũng đã n m lẫn lóc ã báo Văn ngh h n m t năm tr i. T p sách đã qua vài ba nhà xu t b n. Tóm l i là có nhi u ng i” ng i”. Cu i cùng nhà xu t b n Thanh niên, nhà in Ti n b là “bà đ ” cho cu n sách này.

H i: Có ng i nói v n c a H u Chí Phèo h i thô tháp. Ph i ch ng khi v t tác ph m này anh không chú ý đ n v n?

PT: Cũng không h n nh v y. Thô tháp đó là tính cách c a anh Chí. đ đây tôi không c làm v n. V l i c n ph i h i u ch t v n không ph i là câu ch mà là toàn b tác ph m toát ra đ u gi nhân v n. Trong khi đó, đ c ph n “ám nh m t dòng sông” thì có ng i l i cho là l ng m n .

Hủ: Các nhân vật của anh thật thiên nhiên cái hài pha chút bi kịch?

PT: Đúng, vì tôi cho người đi để vui vẻ. Cái hài để gây cười và đi vào lòng người để nhốt. Anh có thấy cô Cúc trong “ám nh mật dòng sông” bị nghi ngờ, bị kết tội, bị xua đuổi vì trên đầu có chiếc tóc bị kim lòi sáng quá và nhất là cô gái yêu lại có mặt như người soi chiếu. Bị hai thằng dùng của phẫn nộ đó, cô bị kết tội là gián điệp là chủ mưu cho máy bay Mỹ bị phá. Chuyện đó là sự thật đau lòng của một thời đại. Bây giờ nghĩ lại thấy nó hài hước và ngộ nghĩnh. Rõ ràng trong cái hài hước lại chứa đựng những cái bi kịch của nhân loại.

Kìa, nhân vật của anh mà Phạm Thành đã viết xong rồi là chuyện gì. Trong thời kỳ cách mạng, biết bao nhiêu cái người người chết người đã tạo oan khuất cho bao nhiêu người vô tội. Nhân vật của anh quyên mình, không có để lại những cũng như kiên trì nên biết bao nhiêu cái ngu cái dốt xảy ra và nhân nhân chính là toàn dân bị áp đặt trong một môi trường sống máu tàn bạo.

Một đồ khác, là sự so sánh giữa hai thời kỳ, hai con người hai chế độ:

“Hủ: anh Chí trong Hủ u Chí Phèo của anh có khác gì với anh chí của Nam Cao?”

PT: Vì tôi theo tác phẩm nhất là một tác phẩm mới và tôi nghĩ - là rất khó. Anh Chí của tôi và anh Chí của Nam Cao đều có một điểm gì đó nhau căn bản đó là sự trung thực với đời mình.

Anh Chí của Nam Cao là một nhân vật bị xã hội chà đạp còn anh Chí của tôi (của tôi) là một anh Chí đẹp trai hiền lành xã hội nâng đỡ.

H: Lý do nào mà anh đưa anh Chí lên làm chủ tịch làng Vũ Đức?

PT: Tôi sinh ra ở nông thôn. Trình độ dân trí của nông thôn ta đa phần còn thấp. Tôi đi công tác nhiều, xin nói thật, hiện nay khi ông học tập chỉ có học tập mà thôi nhưng quy tắc vì liên quan đến hàng triệu con người. Người người là m. Lãnh đạo mà không được hành thì thật là đáng sợ. Anh Chí đây, lên làm chủ tịch làng Vũ Đức do không hề có gì sai lầm gì. Tôi đã đánh một tiếng chuông cảnh tỉnh cho tình trạng dân trí của các vùng quê, nhất là những lãnh đạo huyện xã. ...”

Đúng như Phạm Thành nói của anh ý. Không phải nhân vật hào ác bá mà chỉ có ngu dốt thôi mà còn tàn ác nữa. Nhân vật tên gì đó không ghê tay, nhân vật của anh dám gì đó người ăn nếm với mình, nhân vật coi chuyện về chuyện như một cách gì đó quy tắc sinh lý, thì chuyện phải là con người của mà là con thú sống sàng mọi gan ruột máu để sống.

Nam Cao đã phác họa nên một mẫu nhân vật của một thời đại mà tôi bây giờ vẫn còn sinh động. Chí Phèo đã thành một khuôn dáng quen thuộc của nhân vật cùng đường cùng quỵ phá xã hội. Còn với Hủ u Chí Phèo, thì mẫu nhân vật này đã thành một thời quan quyên và gây tác hại cho xã hội ghê gớm hơn và sâu rộng hơn.

NGUYỄN MẠNH TRINH

